ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ
Орталық Азия ғылымы мен білімі: цифрлық трансформация және тұрақты даму
2026 жылғы 18 желтоқсан · онлайн, Zoom · CASJ-2026
7-СЕКЦИЯ. ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕР: СТУДЕНТТІК СЕКЦИЯ (БАКАЛАВРИАТ, МАГИСТРАТУРА)

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24552652

ӘОЖ 323(574):94(574)

ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ 35 ЖЫЛ: ЖЕТІСТІКТЕР, СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖӘНЕ БОЛАШАҚ БАҒДАРЛАР

Б.Е. Айтжан, Т.Т. Қайдар, Р.М. Марат
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Казақстан

Айтжан Бекзат Ержанұлы — «Энергетикалық жүйелер мен кешендер» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Казақстан.

Қайдар Таирхан Төлегенұлы — «Энергетикалық жүйелер мен кешендер» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Казақстан.

Марат Рахат Мейрамұлы — «Энергетикалық жүйелер мен кешендер» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Казақстан.

Ғылыми жетекші: Әбділдина Хорлан Садуақасқызы — философия ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Казақстан.

© Б.Е. Айтжан, Т.Т. Қайдар, Р.М. Марат, 2026

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасының 1991-2026 жылдар аралығындағы тәуелсіз даму жолы тарихи, саяси және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан талданады. Зерттеудің мақсаты - мемлекеттің негізгі жетістіктерін жүйелеп, қазіргі сын-қатерлерін анықтау және болашақ дамудың басым бағыттарын негіздеу. Зерттеуде тарихи-салыстырмалы, статистикалық және жүйелік талдау әдістері қолданылды. Нәтижесінде Қазақстанның келесі даму кезеңіндегі негізгі міндет экономикалық өсімді құқық үстемдігімен, әлеуметтік әділеттілікпен, адами капиталды және экологиялық тұрақтылықты нығайтумен ұштастыру екені тұжырымдалды.

Түйін сөздер: Қазақстан, тәуелсіздік, мемлекеттік құрылыс, экономикалық даму, саяси жаңғыру, әлеуметтік әділеттілік, адами капитал, тұрақты даму.

Кіріспе

2026 жылы Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігінің 35 жылдығын атап өтеді. Тарихи өлшеммен қарағанда бұл аса ұзақ мерзім емес. Соған қарамастан, осы кезеңде Қазақстан кеңестік әкімшілік жүйенің құрамындағы республикадан халықаралық қауымдастық мойындаған, дербес саяси институттары, ұлттық валютасы, Қарулы күштері және өзіндік сыртқы саясаты бар егемен мемлекетке айналды.

1991 жылғы 16 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң елдің жаңа тарихи дәуірін бастады. 1992 жылғы 2 наурызда Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына қабылданып, 1993 жылы ұлттық валюта - теңге айналымға енгізілді [1]. Бұл қадамдар мемлекеттің саяси және экономикалық егемендігін заңдық әрі институционалдық тұрғыдан бекітті.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары өндірістің құлдырауы, жоғары инфляция, жұмыссыздық және әлеуметтік қатынастардың түбегейлі өзгеруімен ерекшеленді. Осындай жағдайда мемлекеттік басқару жүйесін қалыптастыру, шекараны бекіту, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және нарықтық экономикаға көшу стратегиялық міндетке айналды. Мақаланың мақсаты - Қазақстанның 35 жылдық дамуындағы жетістіктерді саралау, шешімін күткен мәселелерді анықтау және болашақ бағдарларды ұсыну.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің дереккөздік негізін Қазақстан Республикасының нормативтік құжаттары, Ұлттық статистика бюросының ресми көрсеткіштері, БҰҰ Даму бағдарламасы мен Дүниежүзілік банктің есептері, сондай-ақ Қазақстанның саяси және институционалдық дамуына арналған ғылыми еңбектер құрады. Тарихи-салыстырмалы әдіс тәуелсіздіктің кезеңдерін сабақтастықта қарастыруға, статистикалық талдау әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді бағалауға, ал жүйелік тәсіл саяси, экономикалық және әлеуметтік үдерістердің өзара байланысын ашуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Тәуелсіздіктің басты нәтижесі - Қазақстан мемлекеттілігінің институционалдық негізінің құрылуы. Конституцияның қабылдануы, мемлекеттік рәміздердің бекітілуі, дипломатиялық қызмет пен Қарулы күштердің құрылуы елдің саяси-құқықтық тұтастығын қамтамасыз етті. Көпэтносты қоғам жағдайында қоғамдық келісім мен азаматтық бірегейлікті сақтау да тұрақтылықтың маңызды факторы болды. Алайда қоғамдық келісім тек мәдени әралуандықты мойындаумен шектелмей, заң алдындағы теңдікке, әлеуметтік әділеттілікке және барлық азамат үшін бірдей мүмкіндіктерге негізделуі тиіс.

Қазақстанның халықаралық беделін қалыптастырған тарихи шешімдердің бірі - Семей ядролық сынақ полигонын жабу және әлемдегі көлемі жағынан төртінші ядролық арсеналдан өз еркімен бас тарту. Семей полигонында 1949-1989 жылдары 456 ядролық сынақ жүргізілген [2]. Ядролық қарусыздану бағыты Қазақстанның бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздікті қолдайтын мемлекет ретіндегі орнын нығайтты. Көпбағытты сыртқы саясат Ресеймен, Қытаймен, Орталық Азия мемлекеттерімен, Еуропалық одақпен, АҚШ-пен және ислам әлемімен өзара тиімді байланыс орнатуға мүмкіндік берді.

Экономикалық салада Қазақстан жоспарлы жүйеден нарықтық қатынастарға өтіп, шетелдік инвестиция тартудың өңірлік орталығына айналды. Мұнай-газ өндірісі, тау-кен өнеркәсібі, металлургия, құрылыс, көлік және қаржы салалары экономикалық өсудің негізгі қозғаушы күштері болды. Ұлттық статистика бюросының дерегі бойынша, 2025 жылы жалпы ішкі өнім 159,6 трлн теңгеге немесе шамамен 306 млрд АҚШ долларына жетіп, нақты өсім 6,5%-ды құрады. Жан басына шаққандағы ЖІӨ 15 006 АҚШ доллары болды [3]. Бұл көрсеткіштер Қазақстанның Орталық Азиядағы ең ірі экономика ретіндегі орнын айқындайды.

Әлеуметтік даму көрсеткіштерінде де оң өзгерістер бар. БҰҰ Даму бағдарламасының 2025 жылғы есебінде Қазақстан адами даму индексі бойынша 193 мемлекет пен аумақтың ішінде 60-орынға ие болды. Елдің индексі 1990 жылғы 0,689-дан 2023 жылы 0,837-ге дейін өсіп, Қазақстан адами даму деңгейі өте жоғары мемлекеттер қатарына енді [4]. Білім беру саласында академиялық ұтқырлық кеңейіп, шетелдік университеттердің филиалдары ашылды. Электрондық үкімет, цифрлық құжаттар және онлайн мемлекеттік қызметтер азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы байланысты жеңілдетті.

Саяси даму бірнеше кезеңнен өтті. Алғашқы жылдары мемлекеттік тұтастық пен басқару тұрақтылығына басымдық берілді. Бұл өтпелі кезеңде негізгі институттарды сақтауға мүмкіндік бергенімен, саяси бәсекелестіктің, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдіктің және қоғамдық бақылаудың баяу дамуына ықпал етті. 2019 жылдан кейін азаматтармен кері байланысты күшейту, саяси жүйені жаңғырту және мемлекеттік шешімдердің ашықтығын арттыру мәселелері күн тәртібіне шықты. 2022 жылғы конституциялық өзгерістер Конституциялық Сотты қалпына келтіруге және құқық қорғау тетіктерін кеңейтуге бағытталды. Зерттеушілер бұл үдерісті саяси жүйені кезең-кезеңімен жаңғырту әрекеті ретінде бағалайды, бірақ оның нәтижесі реформалардың күнделікті басқару тәжірибесінде орындалуына тәуелді екенін көрсетеді [5].

Жетістіктермен қатар, Қазақстанның алдында бірқатар жүйелі сын-қатер бар. Біріншісі – экономиканың шикізат экспортына тәуелділігі. Мұнай, газ, уран және металдар экспорттық кірістің елеулі бөлігін қамтамасыз еткенімен, әлемдік бағаның ауытқуы бюджетке, валюта бағамына және халық табысына әсер етеді. Дүниежүзілік банк өндіруші

салаларға тәуелділік экономиканы әртараптандыру мен еңбек өнімділігінің өсуін шектейтінін атап өтеді [6]. Сондықтан жоғары қосылған құны бар өндірістерді, агроөнеркәсіпті, көлік-логистиканы және технологиялық кәсіпкерлікті дамыту қажет.

Екінші мәселе - әлеуметтік теңсіздік пен нақты табыстың тұрақтылығы. Ресми мәлімет бойынша, 2025 жылы табысы күнкөріс минимумынан төмен халықтың үлесі 5%-ды құрады [7]. Алайда тұрғын үй құны, инфляция, несиелік жүктеме, сапалы медицина мен білімге қол жеткізудегі айырмашылықтар көптеген отбасының нақты әл-ауқатына әсер етеді. Теңсіздік ескерілгенде Қазақстанның адами даму индексі 0,837-ден 0,766-ға дейін төмендейді [4]. Бұл экономикалық өсім нәтижелерінің қоғам ішінде біркелкі бөлінбейтінін көрсетеді.

Үшінші сын-қатер - өңірлер арасындағы даму алшақтығы. Ірі қалалардағы білім, жұмыс, медицина және цифрлық инфрақұрылым мүмкіндіктері шалғай елді мекендермен салыстырғанда жоғары. Мұндай айырмашылық ішкі көші-қонды күшейтіп, мегаполистердің инфрақұрылымына салмақ түсіреді. Өңірлік саясат әр облыстың экономикалық мамандануын, еңбек нарығын және адам капиталын дамытуға негізделуі керек.

Төртінші мәселе - экологиялық қауіпсіздік. Арал теңізінің жағдайы, Семей полигонының зардаптары, өнеркәсіптік қалалардағы ауаның ластануы, су тапшылығы және климаттың өзгеруі ұлттық қауіпсіздікке тікелей әсер етеді. Көміртегі бейтараптығына көшу энергетиканы жаңғыртуды, жаңартылатын энергия көздерін дамытуды және су ресурстарын ұтымды басқаруды талап етеді.

Тәуелсіздіктің келесі кезеңінде Қазақстанға білімге, ғылымға және технологияға сүйенетін экономикалық модель қажет. Табиғи ресурстардан түсетін кірісті адами капиталға, зерттеулерге және инфрақұрылымға бағыттау ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттіліктің шарты болып табылады. Университеттер жаңа білім мен технология өндіретін зерттеу орталықтарына айналып, ғылымды қаржыландыру, жас ғалымдарды қолдау және зерттеу нәтижелерін өндіріске енгізу жүйелі сипат алуы тиіс.

Құқық үстемдігі мен мемлекеттік басқарудың сапасы да болашақ дамудың шешуші шарты. Тәуелсіз сот, кәсіби мемлекеттік аппарат, ашық бюджет және сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік азаматтардың мемлекеттік институттарға сенімін арттырады. Қоғамдық тұрақтылық пікірлердің біркелкі болуын емес, әртүрлі көзқарастардың заң аясында еркін айтылуын және ортақ мәселелердің диалог арқылы шешілуін білдіреді.

Қорытынды

Қазақстанның 35 жылдық тәуелсіздік жолы мемлекетті қалыптастыру, экономикалық жүйені өзгерту және әлемдік қауымдастыққа кірігу кезеңі болды. Елдің аумақтық тұтастығы бекітіліп, ұлттық институттар құрылды, нарықтық экономика қалыптасты, халықаралық беделі артты және адами даму көрсеткіштері жақсарды.

Тәуелсіздіктің нәтижесін тек экономикалық өсіммен өлшеу жеткіліксіз. Оның шынайы құндылығы азаматтардың қауіпсіздігі, әлеуметтік қорғалуы, сапалы білім мен медицинаға қол жеткізуі, заң алдындағы теңдігі және ел болашағына қатысу мүмкіндігі арқылы анықталады. Сондықтан экономиканы әртараптандыру, әлеуметтік теңсіздікті азайту, ғылымды дамыту, құқық үстемдігін және экологиялық қауіпсіздікті нығайту келесі кезеңнің негізгі басымдықтары болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы: Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы, 1991 жылғы 16 желтоқсан // Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі. - URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z910004400_ (қаралған күні: 26.11.2026).

2. United Nations. Nuclear Disarmament and Non-Proliferation: Report of Kazakhstan. - New York, 2021. - URL: https://documents.un.org/ (accessed: 26.11.2026).

3. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. Өндіріс әдісімен есептелген жалпы ішкі өнім, 2025 жыл. - Астана, 2026. - URL: https://stat.gov.kz/ (қаралған күні: 26.11.2026).

4. UNDP. Human Development Report 2025: A Matter of Choice: People and Possibilities in the Age of AI. - New York: United Nations Development Programme, 2025. - URL: https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025 (accessed: 26.11.2026).

5. Proroković D. Constitutional Reforms in Kazakhstan: The Transformation of the Political System under the Leadership of Kassym-Jomart Tokayev // The Review of International Affairs. - 2023. - Vol. 74, No. 1189. - P. 57-78. - DOI: 10.18485/iipe_ria.2023.74.1189.3.

6. World Bank. Kazakhstan: Country Overview and Economic Update. - Washington, 2026. - URL: https://www.worldbank.org/ext/en/country/kazakhstan (accessed: 26.11.2026).

7. Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан Республикасы халқының табысын саралаудың негізгі көрсеткіштері, 2025 жыл. - Астана, 2026. - URL: https://stat.gov.kz/ (қаралған күні: 26.11.2026).